

جغرافیا و توسعه شماره ۳۲ پاییز ۱۳۹۲

وصول مقاله : ۱۳۹۰/۴/۱۰

تأیید نهایی : ۱۳۹۱/۹/۱۴

صفحات : ۶۱ - ۷۴

تأثیر قاچاق کالا بر اقتصاد روستاهای مرزی

مورد: بخش خاو و میرآباد شهرستان مریوان

سیده‌های کهنه‌پوشی^۱؛ دکتر حمید جلالیان^۲

چکیده

قاچاق کالا یکی از شیوه‌های داد و ستد است که شکل‌گیری آن به زمان ایجاد مرزها و قوانین اقتصادی حاکم بر این مناطق بازمی‌گردد. این شیوه‌ی داد و ستد علیرغم زیان‌های اقتصادی برای کشور، برای ساکنان مناطق مرزی به ویژه روستاییان اهمیت زیادی دارد؛ چرا که در اغلب موارد به عنوان تنها منبع مهم درآمدی آن‌ها محسوب می‌شود. در این تحقیق، اثرات اقتصادی قاچاق کالا بر نواحی روستایی بخش خاو و میرآباد در شهرستان مریوان بررسی شده است.

جامعه‌ی آماری این تحقیق، کل خانوارهای روستایی بخش خاو و میرآباد (۱۱۸۴۹ خانوار) و تعداد نمونه‌ها نیز ۱۳۳ خانوار بوده است. روستاهای مورد بررسی در سه دسته بر اساس فاصله از مرز (فاصله دور، متوسط و نزدیک) طبقه‌بندی شده و پنج روستا به عنوان نمونه انتخاب شد. تعداد نمونه‌ها به نسبت تعداد خانوارهای هر روستا از میان آن‌ها انتخاب شد. برای مطالعه‌ی میدانی، پرسشنامه‌ها در دو سطح خانوار و روستا طراحی شد. تحلیل همبستگی میان متغیرهای تحقیق نیز با استفاده از نرم‌افزار SPSS انجام گرفت. نتایج تحقیق حاکی از وجود قاچاق گسترده‌ی کالا در این بخش به علت همجواری با مرز بین‌المللی عراق می‌باشد که بر زندگی مردم روستاها در زمینه‌های اشتغال و درآمد و نیز بر سایر بخش‌های اقتصادی موجود در این منطقه، تأثیر مثبتی داشته و این اثرات در روستاهای نزدیک‌تر به مرز شدیدتر است. همچنین، بیکاری و ضعف فعالیت‌های اقتصادی در منطقه، مهم‌ترین دلایل گرایش روستاییان به قاچاق کالا شناسایی شده است.

کلیدواژه‌ها: تجارت غیر رسمی، اقتصاد روستایی، اشتغال روستایی، مرزنشینان.

مقدمه

کلمه‌ی قاچاق از کلمه ترکی "قاچماق" مشتق شده و به معنای "ربوده" یا "برده" است (دهخدا، ۱۳۳۹، ج ۱۸: ۲۸). در لغت‌نامه دهخدا این کلمه "آنچه ورود آن به کشور و یا معامله آن از طرف دولت ممنوع است" معنا شده است. برخی از نویسندگان آن را به معنای "کاری برخلاف قانون که پنهانی انجام شود یا متاعی که معامله یا ورود آن به کشور ممنوع است"، دانسته‌اند (معین، ۱۳۷۱: ۲۶۰۷).

برخی دیگر قاچاق را ورود مخفی کالاها در نظر می‌گیرند (Deflem and Henry - Turner, 2001: 37) و عده‌ای نیز قاچاق را فرار از پرداخت مالیات‌ها به وسیله‌ی فریب کنترل‌های مرزی تعریف کرده‌اند (Merriman, 2003: 26). طبق تعریف سازمان جهانی گمرک (WCO) "قاچاق تخلف گمرکی است شامل جابه‌جایی کالا در طول مرز گمرکی به روش مخفیانه و به منظور فرار از نظارت گمرکی" (نوری، ۱۳۸۲: ۱۵۰). از مجموع قوانین و مقررات مربوطه چنین استنباط می‌شود که قاچاق عبارت است از فرار دادن مال - خواه آن مال مربوط به درآمد دولت باشد - و یا ورود و خروج، تولید و نقل و انتقال و خرید و فروش آن که طبق قوانین و مقررات مربوط، ممنوع و غیرمجاز گردیده باشد (اداره گمرک آذربایجان غربی). در شرایط فعلی تعریف قاچاق صرفاً ناظر به مبادی ورودی و خروجی و مرزهای جغرافیایی نمی‌گردد، بلکه نگهداری، حمل و توزیع کالای فاقد مجوز قانونی در داخل کشور نیز قاچاق محسوب می‌شود. اصطلاح اقتصاد سیاه یا بخش غیرقانونی جامعه نیز برای قاچاق کالا به کار می‌رود که در این بخش، همانند اقتصاد اندازه‌گیری شده رسمی، کالاها و خدمات تولید می‌شود، اشتغال و درآمد ایجاد می‌شود، اما فعالیت‌ها در این بخش غیرقانونی است و به دلیل طبیعت غیرقانونی آن، موضوع بسیار مهمی برای دولت و جامعه محسوب می‌گردد (Chugh and Uppal, 1986, 6-9). قاچاق

کالا به عنوان یک پدیده‌ی شوم اجتماعی، اثرات بسیار نامطلوبی در زمینه‌های اقتصادی دارد و یکی از مؤلفه‌های مهم فساد اقتصادی است. از این‌رو، مبارزه با قاچاق برای پیشرفت اقتصاد ملی ما با تکیه بر توانمندی‌های داخلی و توسعه‌ی اقتصاد بدون نفت و تقویت تولیدات داخلی از اهمیت اساسی برخوردار است (صغری، ۱۳۸۸: ۶۰). بخش خاو و میرآباد در غرب شهرستان مریوان با مساحت ۳۳۸ کیلومترمربع، دارای ۳۲ روستای مسکونی است و از سمت غرب با کشور عراق همسایه است. اقتصاد روستاهای این بخش، اقتصاد سنتی روستایی است؛ جامعه‌ای که لزوماً ایستا نیست، ولی تولید در سطح نازلی است که خودمعیشتی، از مشخصات بارز آن به شمار می‌رود. فعالیت‌های رایج در این منطقه شامل زراعت، دامداری، باغداری و قاچاق کالا می‌باشد. اراضی کشاورزی با توجه به کوهستانی بودن منطقه و نیز عدم تطابق بارش‌ها با فصل کشت، عموماً به صورت دیم کشت می‌شود و تولید در سطح پایینی قرار دارد. دامداری در این بخش نیز به صورت سنتی باقی مانده است. از طرف دیگر، به علت مرزی بودن منطقه و مخاطره‌آمیز بودن سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های صنعتی، سرمایه‌گذاری لازم در این زمینه‌ها صورت نگرفته و این مسأله موجب افزایش بیکاری شده است. در چنین شرایطی، مردم منطقه به ورود و خروج غیرقانونی کالا از مرز روی آورده‌اند که این وضع در سال‌های اخیر رونق زیادی یافته است. لذا پرسش‌های اساسی این تحقیق عبارتند از این‌که: آثار اقتصادی قاچاق کالا بر زندگی روستاییان چیست؟ بر سایر فعالیت‌های اقتصادی منطقه چه تأثیری دارد؟ و چرا این پدیده در میان روستاهای مرزی این منطقه طی سال‌های اخیر رو به گسترش بوده است؟

در زمینه‌ی قاچاق کالا تحقیقات متعددی توسط محققان خارجی و ایرانی صورت گرفته است که مرور آن‌ها می‌تواند در بررسی دقیق‌تر موضوع مفید واقع گردد. تعداد کمی از این تحقیقات در جدول ۱ فهرست شده است:

جدول ۱: نمونه تحقیقات صورت گرفته در زمینه‌ی قاچاق کالا

موضوع	سال	محقق
انگیزه‌های قاچاق در میان مهاجران	۲۰۱۰	تامورا
مدل‌سازی تجارت خارجی و قاچاق کالا در ایران	۲۰۰۹	فرزادگان
بررسی و مقایسه‌ی اقتصاد غیر رسمی در ۱۱۰ کشور جهان	۲۰۰۴	اشنایدر
بررسی نقش شرکت‌های جهانی در قاچاق بین‌المللی	۲۰۰۳	گیلسپی
راهکارهای مبارزه با قاچاق در مناطق مرزی غرب کشور	۱۳۸۹	بیدی
علل گرایش به قاچاق کالا در مناطق مرزی غرب کشور	۱۳۸۹	چراغی
نقش قاچاق در تثبیت جمعیت روستاهای مرزی غرب کشور	۱۳۸۹	محمودی
عوامل مؤثر بر قاچاق و راهکارهای مقابله با آن	۱۳۸۸	سبحانی‌نژاد و افشار
بررسی چالش‌های اساسی قاچاق کالا در ایران	۱۳۸۷	لشنی پارسا
بررسی علل قاچاق کالا در ایران	۱۳۸۷	مداح
قاچاق به عنوان مانع توسعه‌ی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی	۱۳۸۶	پرهام‌فر
برآورد میزان واردات غیر رسمی (قاچاق) چای به کشور	۱۳۸۵	حیدری و حسینی
بررسی قوانین و مقررات مربوط به قاچاق کالا در ایران	۱۳۸۴	قاسمی و بهرامی
بررسی عوامل مؤثر بر قاچاق و آثار آن بر اقتصاد کشور	۱۳۸۲	نوری
بررسی عوامل متعدد مؤثر بر قاچاق کالا	۱۳۸۱	بنائی
بررسی و تحلیل اقتصاد سیاه در ایران	۱۳۸۰	عرب مازار
ارزیابی علل و انگیزه‌های گسترش قاچاق در ایران	۱۳۷۹	شکیبایی و احمدی
نقش مناطق آزاد در قاچاق کالا	۱۳۷۸	شادنیا
بررسی عوامل زمینه‌ساز قاچاق اشیای عتیقه در ایران	۱۳۷۴	کریمی

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۰

قاچاق کالا و راهکارهای پیشنهادی آنان را می‌توان در دو قالب کلی ارائه نمود:

الف- تحقیقاتی که در بررسی علل و عوامل بروز قاچاق به قوانین و مقررات مربوطه اشاره دارند و شکل‌گیری قاچاق را عمدتاً ناشی از ضعف‌ها و خلاءهای قانونی و مقررات تجاری و گمرکی می‌دانند. راهکارهای پیشنهادی این گروه از محققان، برطرف نمودن ضعف‌ها و خلاءهای قوانین گمرکی جهت مبارزه با قاچاق می‌باشد.

ب- تحقیقاتی که به جنبه‌های اجتماعی و فرهنگی مؤثر در گرایش مردم به قاچاق، بیشتر بها داده‌اند. این گروه از محققان نیز به زمینه‌سازی تجارت آزاد و

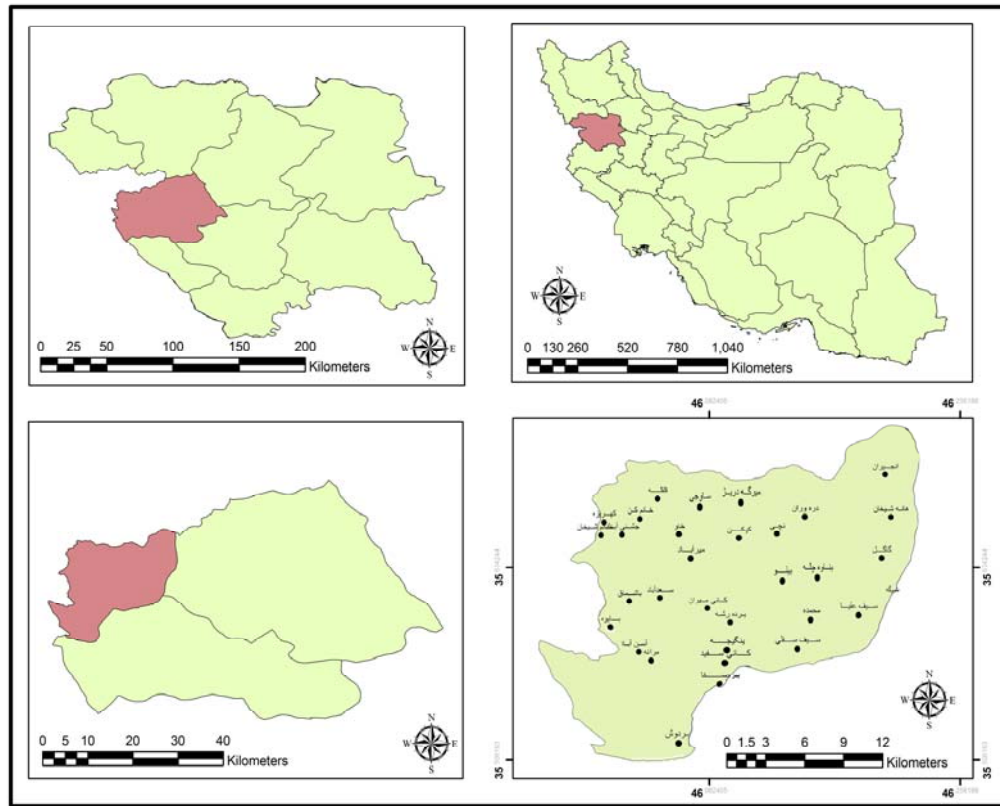
با بررسی تحقیقات صورت گرفته در زمینه‌ی قاچاق کالا، چنین برمی‌آید که عمدتاً اقتصاددانان و کارشناسان مسایل تجاری به این موضوع پرداخته‌اند. به بیانی دیگر، دیدگاه کلان اقتصادی بر تحقیقات قاچاق کالا غلبه دارد و در این میان، عده‌ی کمی از محققان به جنبه‌های اجتماعی قضیه از جمله نقش مهاجران و یا انگیزه‌های اقدام به قاچاق از سوی مردم پرداخته‌اند. نکته‌ی مهم‌تر این که، تحقیقات موردی و محلی که بر جنبه‌های جغرافیایی و مکانی قضیه تأکید کند بسیار اندک بوده و بررسی‌های موردی صرفاً به قاچاق نوع خاصی از کالاها مربوط می‌شود. تحلیل محققان از

لازم در خصوص موضوع، از منابع کتابخانه‌ای به دست آمد، پس از آن داده‌ها و اطلاعات مربوط به منطقه گردآوری شد. برای تحلیل موضوع تحقیق، اقدام به تهیه و تکمیل پرسشنامه در میان روستاییان همراه با مصاحبه و مشاهده شد که مهم‌ترین بخش مطالعات میدانی بوده است. قاچاق کالا به عنوان متغیر مستقل، و افزایش درآمد و افزایش میزان اشتغال خانوار به عنوان متغیرهای وابسته مد نظر بوده و در عین حال، فاصله از مرز، متغیر مستقل، و میزان اقدام به قاچاق (تجارت غیر قانونی)، متغیر وابسته در نظر گرفته شد. همچنین، درآمد حاصل از قاچاق کالا، متغیر مستقل و درآمد سایر فعالیت‌های اقتصادی (زراعت، باغداری و خدمات)، متغیر وابسته منظور شده است. به علت عدم وجود درآمدهای صنعتی در منطقه، این متغیر مورد محاسبه قرار نگرفت. با توجه به نوع داده‌ها (ترتیبی یا نسبی) ضریب همبستگی میان متغیرها به یکی از روش‌های (اسپیرمن، کندال بی و پیرسون) در محیط نرم‌افزاری SPSS محاسبه شد. همچنین، ترسیم نمودارها و مقایسه میان داده‌ها در محیط نرم‌افزاری Excel و ترسیم نقشه‌ها و لایه‌بندی اطلاعات با استفاده از Arc GIS صورت گرفت. محدوده‌ی مورد مطالعه‌ی این تحقیق بخش خاو و میرآباد است که در غرب شهرستان مریوان در استان کردستان قرار دارد (شکل ۱).

قانونی و همزمان، رفع مسایل و موانع توسعه‌ی اجتماعی- فرهنگی تأکید دارند. با توجه به این که مسایل محلی و منطقه‌ای در نواحی مرزی، مانند محرومیت اقتصادی و انزوای جغرافیایی و ... نیز در بروز و گسترش قاچاق دخالت می‌کنند که ممکن است با مناطق دیگر تفاوت داشته باشد، از این‌رو، به نظر می‌رسد پژوهش‌هایی با جنبه‌های جغرافیایی و تأکید بر مناطق خاص کشور نیز ضرورت دارد تا از این طریق شناخت بهتری نسبت به موضوع قاچاق در مناطق مرزی و رابطه‌ی آن با شرایط جغرافیایی مکان‌ها حاصل گردد. این تحقیق بر آن بوده است تا آثار اقتصادی حاصل از قاچاق کالا را بر روستاهای مرزی این منطقه (در مقیاس خرد) بررسی نماید. علاوه بر این، مطالعه‌ی دلایل گرایش مردم به قاچاق کالا و راه‌حل‌های واقع‌بینانه در این زمینه نیز مد نظر بوده است. لذا، بخش خاو و میرآباد شهرستان مریوان در مرز ایران با عراق به‌عنوان نمونه‌ی موردی انتخاب شد. فرضیه‌ی اصلی تحقیق مبنی بر تأثیر مثبت قاچاق کالا بر اقتصاد خانوارهای روستایی، و تأثیر منفی آن بر سایر فعالیت‌های اقتصادی منطقه بوده است.

روش تحقیق و منطقه‌ی مورد مطالعه

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و بنا بر روش، تحلیلی و همبستگی است. در این تحقیق ابتدا بینش

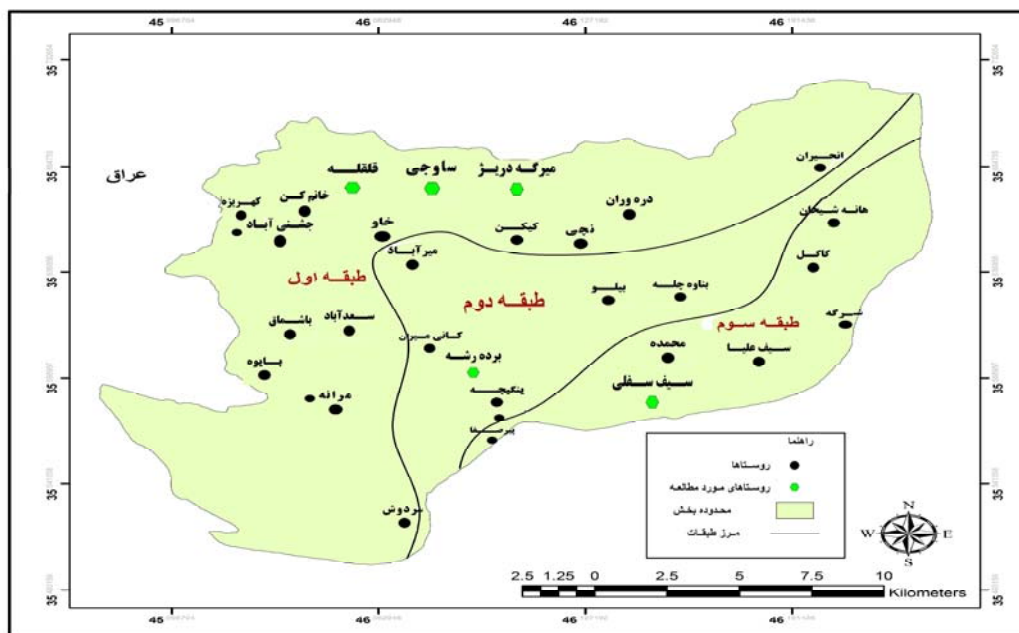

شکل ۱: نقشه‌ی موقعیت بخش خاو و میرآباد
مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۰

انتخاب شدند (شامل روستاهای ساوجی، قلقله، میرگه-دریژ).

در طبقه‌ی دوم که روستاهای با فاصله متوسط از مرز هستند و در فاصله ۱۴-۷/۱ کیلومتر از مرز قرار دارند، ۷ روستا (حدود ۲۰ درصد روستاها) قرار می‌گیرند. در این طبقه روستای برده‌رشه به عنوان نمونه انتخاب شد. این روستا مرکز بخش خاو و میرآباد است که تقریباً در مرکز جغرافیایی بخش نیز قرار دارد. در طبقه‌ی سوم که روستاهای با فاصله‌ی دور از مرز (فاصله ۲۱-۱۴/۱ کیلومتری از مرز) قرار دارند، روستای سیف سفلی انتخاب شد (شکل ۲).

روستاهای این بخش (۳۲ روستای مسکونی) بر اساس معیار فاصله از مرز به سه دسته تقسیم شد و از میان هر سه دسته، ۱۵ درصد از کل روستاها به طور تصادفی به عنوان نمونه انتخاب شد (در مجموع، ۵ روستا). حداکثر فاصله‌ی روستاهای این منطقه از مرز بین‌المللی ایران با عراق ۲۱ کیلومتر است، بنابراین، دسته‌ی اول روستاهای نزدیک مرز هستند که در فاصله‌ی ۰-۷ کیلومتر قرار دارند. تعداد روستاهای قرار گرفته در این فاصله، ۱۹ روستا (حدود ۶۰ درصد روستاها) است که با توجه به میزان تأثیرپذیری از مرز و نیز دسترسی به مرز تعداد ۳ روستا به عنوان نمونه

شکل ۲: نقشه‌ی طبقه‌بندی روستاهای بخش خاو و میرآباد بر اساس فاصله از مرز
 مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۰

برای بالا بردن میزان اطمینان نتیجه‌ی تحقیق، این تعداد به ۱۴۰ نمونه افزایش داده شد. تعداد جمعیت و خانوارهای روستاها و پرسشنامه تعلق گرفته به آنها به نسبت میزان جمعیت در جدول ۲ آمده است.

در بررسی‌های میدانی از ابزار مصاحبه، مشاهده و پرسشنامه استفاده شده است. برای این منظور، پرسشنامه‌ها در دو سطح خانوارها و روستاها طراحی و تکمیل شد. بر اساس فرمول دوران از میان جامعه آماری، ۱۳۳ خانوار به عنوان نمونه به دست آمد.

جدول ۲: تعداد خانوارهای روستاهای نمونه و پرسشنامه تعلق گرفته به آنها

تعداد پرسشنامه	درصد خانوار	تعداد خانوار	نام روستا	طبقه
۵۰	۳۵/۷	۲۷۳	ساوجی	اول فاصله‌ی نزدیک (۰-۷ کیلومتر)
۲۵	۱۸/۶	۱۴۲	قلقله	
۹	۶/۴	۴۹	میرگه دریز	
۳۵	۲۵/۹	۱۹۸	برده رشه	دوم فاصله‌ی متوسط (۱۴-۱۷ کیلومتر)
۲۱	۱۳/۶	۱۰۴	سیف سفلی	سوم فاصله‌ی دور (۲۱-۱۴ کیلومتر)
۱۴۰	۱۰۰	۷۶۴	جمع	

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۰

مبانی نظری

تجارت آزاد و بازاریابی همواره به عنوان عوامل مؤثر در رشد و توسعه اقتصادی محسوب می‌شود، به طوری که بسیاری از دولت‌ها داد و ستد در عرصه بین‌المللی را از اهم سیاست‌های کلان اقتصادی خود قرار داده‌اند. این فعالیت جهانی، در معرض خطرهای آسیب‌های جدی قرار دارد که قاچاق کالاها یکی از این تهدیدهاست.

علل و زمینه‌های شکل‌گیری قاچاق کالا متعدد و گوناگون است. برخی از محققان دو مجموعه از عوامل را در پیدایش و گسترش پدیده‌ی قاچاق (اقتصاد سیاه) مهم و مؤثر می‌دانند، یکی محدودیت‌های رسمی اقتصادی و دیگری ویژگی‌های محیط اقتصادی (عرب مازار، ۱۳۸۴: ۲۵). از میان دلایل ذکر شده برای بروز قاچاق در جامعه می‌توان به این موارد اشاره کرد:

ناهمسانی قیمت در داخل و خارج کشور، وجود تقاضا در داخل، وجود تبلیغات گسترده، خلاءهای اقتصادی، سطح پایین بودن قیمت کالاهای قاچاق در مقایسه با محصولات داخلی، ضعف صنعت و تولید داخل، وجود مرزهای طولانی، بیکاری جوانان در شهرها و روستاهای مرزی، سودآور بودن قاچاق کالا، پایین بودن سطح امنیت اقتصادی، فساد اداری، ضعف قوانین و مقررات مبارزه با قاچاق، ضعف بخش خصوصی و دولتی بودن اقتصاد، محرومیت استان‌ها و شهرهای مرزی.

در دسته‌بندی کلی عوامل به وجود آورنده‌ی قاچاق، سه دسته عوامل اقتصادی، سیاسی و فرهنگی - اجتماعی قابل ذکر است. شواهد تجربی، حکایت از آن دارد که هر چه درجه‌ی توسعه‌یافتگی کشوری بیشتر باشد، اندازه‌ی نسبی اقتصاد سیاه آن کشور، کاهش می‌یابد (Schneider, 2005: 637). در هر صورت، پدیده‌ی قاچاق کالا آثار و پی‌آمدهای متعددی برای جوامع در بر دارد، از جمله:

خنثی شدن سیاست‌های اقتصادی، تحمیل هزینه‌های ارزی و افزایش هزینه‌ی واردات رسمی، اختلال در الگوی مصرف جامعه، اختلال در نظام ارزی کشور، گسترش فرهنگ اقتصاد پنهان، تضعیف تولید داخلی، ایجاد تنش و نابسامانی در رقابت‌های بازار داخلی، کاهش فرصت‌های شغلی مولد، کاهش تولید سرانه ملی، کاهش درآمد سرانه‌ی ملی، تضعیف فرهنگ کار، اشاعه‌ی الگوهای ناسازگار زیست‌فرهنگی (سبحانی‌نژاد و افشار، ۱۳۸۸: ۱۷۰).

چنانکه ملاحظه می‌شود ابعاد منفی قاچاق کالا را از جنبه‌های متفاوت اقتصادی، سیاسی و اجتماعی می‌توان مورد بررسی قرار داد. با توجه به گستردگی آثار منفی قاچاق در جوامع، مبارزه با این پدیده همواره مورد توجه دولت‌ها بوده است. به عنوان نمونه، در منشور برنامه‌ی دولت نهم در بخش راهکارهای اصلاح ساختار و مدیریت برای موضوع قاچاق کالا در بند ۲-۳ بر اعمال مدیریت هماهنگ بر فرآیندهای چنددستگاهی برای مبارزه با مفاسد مالی و اقتصادی و مقابله با قاچاق کالا و ارز تأکید شده است (www.president.ir/...).

به طور کلی، راهکارهای مبارزه با قاچاق کالا عبارتند از:

۱- راهکارهای امنیتی - انتظامی (برخورد و مقابله با قاچاقچیان)

۲- راهکارهای فرهنگی (فرهنگ‌سازی برای مقابله با مصرف کالاهای قاچاق)

۳- تقویت زیرساخت‌های تجاری میان کشورهای همسایه (توسعه و تقویت زیرساخت‌های حمل و نقل، ترانزیت...)

۴- راهکار توسعه‌ی تجارت مرزی از طریق ایجاد بازارچه‌های مرزی، ایجاد مناطق آزاد تجاری (نورمحمدی، ۱۳۷۱: ۴۷) و ...

از جمله راه‌حل‌هایی که تاکنون برای کاهش قاچاق کالا در کشور تاکنون ارائه شده است، ایجاد

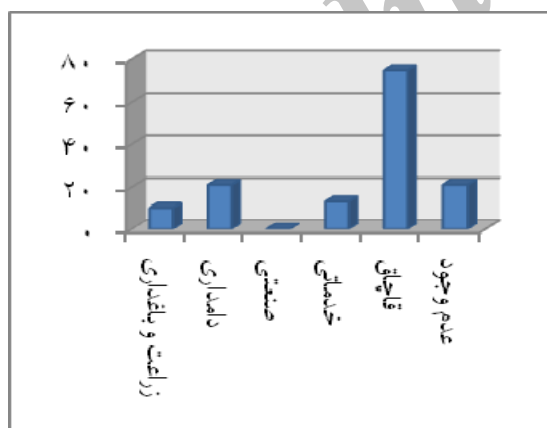
خدماتی و ۱۵/۷ درصد نیز مشغول به تجارت غیر رسمی (قاچاق کالا) بوده‌اند. همچنین میزان اشتغال‌های صنعتی و اشتغال‌های وابسته به آن به علت عدم وجود صنایع (بزرگ مقیاس یا کوچک) در روستاهای مورد مطالعه، صفر درصد بوده است. در اشتغال‌های فرعی یا جانبی، ۷/۱۵ درصد از پاسخگویان به زراعت و باغداری، ۱۵ درصد به دامداری، صفر درصد صنعتی، ۹/۳ درصد در خدمات، ۵۳/۷ درصد در قاچاق و ۱۵ درصد نیز عدم وجود شغل جانبی اظهار کرده‌اند. بر این اساس تجارت غیر رسمی یا قاچاق کالا با ۵۳/۷ درصد در بالاترین رده و اشتغال‌های صنعتی نیز با صفر درصد در پایین‌ترین رده‌ی اشتغال‌های جانبی پاسخگویان قرار می‌گیرد. به طور کلی در جمع‌بندی اشتغال‌های اصلی و فرعی، قاچاق کالا پس از زراعت و باغداری، یکی از مهم‌ترین اشتغال‌های مردم روستاهای مورد مطالعه می‌باشد (شکل‌های ۳ و ۴).

بازارچه‌های مرزی بوده است. به عبارت دیگر، یکی از اهداف اولیه‌ی ایجاد بازارچه‌های مرزی، کاهش قاچاق می‌باشد. لذا چند سالی است که این بازارچه‌ها در مناطق مرزی کشور ما ایجاد شده‌اند. در استان کردستان این بازارچه‌ها از سال ۱۳۷۲ تا ۷۵ تاسیس شدند. بازارچه‌ی مرزی باشماق در شهرستان مریوان نمونه‌ای از این بازارها است که همانند بسیاری از این بازارچه‌ها به دلایل متعدد تاکنون موفق نبوده است.

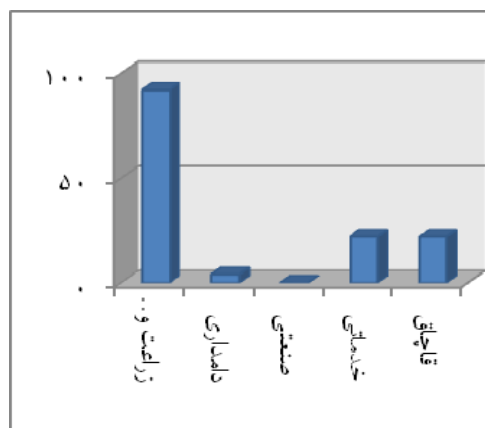
یافته‌های تحقیق

وضعیت شغلی پاسخگویان

وضعیت شغلی پاسخگویان در ۲ رده‌ی کلی شغل اصلی و شغل فرعی یا مشاغل دیگر مورد ارزیابی قرار گرفته است. در رده‌بندی اشتغال‌های اصلی از کل حجم نمونه برحسب وضعیت شغلی در بین سرپرست خانوارهای پاسخگو، ۶۵/۷ درصد دارای اشتغال‌های زراعت و باغداری، ۲/۹ درصد دامداری، ۱۵/۷ درصد

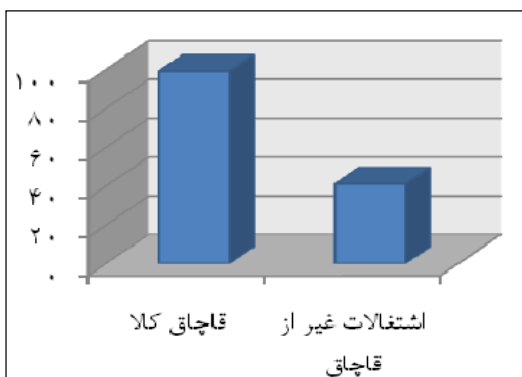

شکل ۴: نمودار توزیع پاسخگویان برحسب نوع شغل فرعی
مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۰

شکل ۳: نمودار توزیع پاسخگویان برحسب نوع شغل اصلی
مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۰

قاچاق کالا نقش مهمی در افزایش اشتغال و کاهش بیکاری و نیز افزایش درآمد خانوارهای روستاهای نزدیک به مرز داشته است (شکل ۵).

شکل ۵: نمودار تعداد افراد مشغول به قاچاق کالا و اشتغالات غیر قاچاق کالا (از کل ۱۴۰ پاسخگو)
مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۰

وضعیت درآمد پاسخگویان از فعالیت قاچاق و

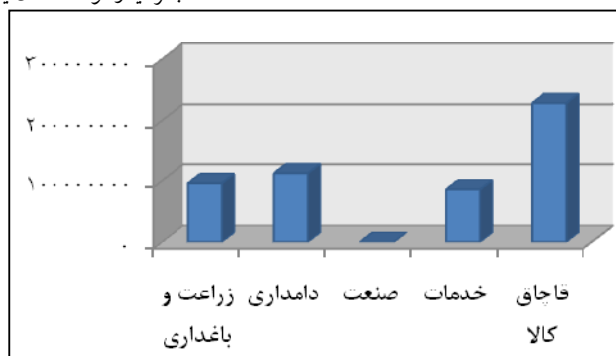
سایر بخش‌ها

بر اساس محاسبات به عمل آمده، مجموع درآمد پاسخگویان از بخش‌های مختلف (زراعت، باغداری، دامداری، صنعت، خدمات و قاچاق کالا) به طور متوسط حدود ۵۲۱۲۳۶۰۰۰ تومان در یک ماه بوده است. سهم درآمدهای حاصل از فعالیت‌های زراعی و باغی از این مقدار، ۱۸/۳ درصد، درآمدهای حاصل از دامداری ۲۱/۵ درصد، درآمدهای صنعتی صفر درصد، درآمدهای حاصل از فعالیت‌های خدماتی ۱۶/۴ درصد و نیز درآمدهای حاصل از فعالیت قاچاق کالا ۴۳/۸ درصد است. بر این اساس، بیشترین درآمدهای پاسخگویان از فعالیت قاچاق کالا با ۴۳/۸ درصد و کمترین درآمدهای پاسخگویان از فعالیت‌های صنعتی به میزان صفر درصد بوده است (شکل ۶).

تعداد افراد فعال در تجارت غیر رسمی (قاچاق)

پس از بررسی پرسشنامه‌های تکمیل شده، مشخص شد که از کل پاسخگویان که ۱۴۰ نفر بودند، ۹۹ نفر از آنان یعنی ۷۰/۷۸ درصد به قاچاق کالا یا به اصطلاح خودشان به تجارت غیررسمی مشغول بوده‌اند. یعنی شغل اصلی یا جانبی ۷۰/۷۸ درصد از آنان، قاچاق کالا بوده است و ۴۱ نفر از آنان یعنی ۲۹/۲۲ درصد باقیمانده پاسخگویان، اشتغالاتی غیر از قاچاق کالا داشته‌اند. البته این میزان در روستاها متفاوت بوده است، به این صورت که در روستای ساوجی به علت بالا بودن جمعیت و نزدیکی به مرز، ۸۰ درصد از پاسخگویان به قاچاق کالا اشتغال داشته‌اند. در روستای قلقله ۷۶ درصد از پاسخگویان مشغول قاچاق کالا بوده‌اند و ۲۴ درصد نیز به اشتغالات غیرقاچاق مشغول بوده‌اند. در روستای میرگه دریژ، میزان اشتغال در قاچاق کالا در میان پاسخگویان به ۱۰۰ درصد افزایش می‌یابد، یعنی تمام پاسخگویان، اشتغال اصلی یا جانبی خود را قاچاق کالا اظهار کرده‌اند. همچنین در روستای برده‌رشته که فاصله‌ی متوسطی با مرز دارد، ۶۸/۶ درصد پاسخگویان به فعالیت قاچاق کالا پرداخته‌اند.

در نهایت در روستای سیف سفلی که در فاصله‌ای دور از مرز (طبقه سوم) قرار دارد، در میان پاسخگویان، میزان افراد مشغول به قاچاق کالا به ۳۳/۳ درصد کاهش پیدا می‌کند. با نگاهی به این اعداد، می‌توان گفت که میزان قاچاق کالا در روستاهای مرزی، ارتباط معناداری با فاصله‌ی آن‌ها با مرز دارد. به این صورت که در روستاهای نزدیک مرز، میزان افراد مشغول به قاچاق کالا افزایش پیدا می‌کند، تا جایی که به ۱۰۰ درصد می‌رسد و با فاصله گرفتن از مرز این میزان کاهش پیدا می‌یابد. همچنین، می‌توان نتیجه گرفت که

شکل ۶: نمودار مقایسه‌ی مجموع درآمد پاسخگویان از بخش‌های مختلف
مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۰

همبستگی میان متغیرها

ضریب همبستگی بین درآمد فاجاق کالا و مجموع درآمد زراعت و باغداری در روش پیرسون، -0.175 به دست آمد، به این معنی که همبستگی بین آن‌ها وجود دارد و از نوع منفی و معکوس است.

ضریب همبستگی میان درآمدهای حاصل از فاجاق کالا و درآمدهای حاصل از زراعت و باغداری در جدول شماره ۳ و به روش پیرسون آمده است.

جدول ۳: ضریب همبستگی میان درآمد فاجاق کالا و درآمدهای زراعی و باغی (با روش پیرسون)

		درآمد فاجاق	درآمد زراعی و باغداری
درآمد فاجاق	Pearson Correlation	1	$-.175(*)$
	Sig.(2tailed)	.	.038
	N	140	140
درآمد زراعی و باغداری	Pearson Correlation	$-.175(*)$	1
	Sig. (2-tailed)	.038	.
	N	140	140

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۰

مجموع فاجاق کالا و مجموع درآمد دامداری در روش پیرسون، -0.181 به دست آمده است که همبستگی منفی و معکوس را نشان می‌دهد.

همبستگی میان درآمد فاجاق کالا و درآمد دامداری با روش پیرسون محاسبه شد که در جدول ۴ آمده است. بر اساس این جدول، ضریب همبستگی بین درآمد

جدول ۴: ضریب همبستگی میان درآمد فاجاق کالا و درآمد دامداری (با روش پیرسون)

		درآمد فاجاق	درآمد دامداری
درآمد فاجاق	Pearson Correlation	1	$-.181(*)$
	Sig. (2-tailed)	.	.032
	N	140	140
درآمد دامداری	Pearson Correlation	$-.181(*)$	1
	Sig. (2-tailed)	.032	.
	N	140	140

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۰

مجموع قاچاق کالا و مجموع درآمد فعالیت‌های خدماتی در روش پیرسون، $0/۲۱۸-$ به دست آمده است که همبستگی منفی و معکوس را نشان می‌دهد.

همچنین، همبستگی میان درآمدهای حاصل از قاچاق کالا و مجموع درآمد فعالیت‌های خدماتی محاسبه شد. ضریب همبستگی برای این داده‌ها در جدول ۵ آمده است. براساس این جدول، ضریب همبستگی بین درآمد

جدول ۵: ضریب همبستگی میان درآمد قاچاق کالا و درآمدهای خدماتی (با روش پیرسون)

		درآمد قاچاق	درآمد خدماتی
درآمد قاچاق	Pearson Correlation	1	-.218(**)
	Sig. (2-tailed)	.	.010
	N	140	140
درآمد خدماتی	Pearson Correlation	-.218(**)	1
	Sig. (2-tailed)	.010	.
	N	140	140

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۰

بحث و تحلیل

در مقیاس کلان جامعه، معضل قاچاق کالا نه فقط سیستم اقتصادی یک کشور را متأثر می‌سازد و گاه ضربات سنگینی به آن وارد می‌آورد، بلکه تأثیرات فراوانی بر پیکره فرهنگی- اجتماعی یک جامعه دارد. افزایش بیکاری و مشکلات ناشی از آن، تغییرات الگوی مصرف و حتی در برخی موارد تغییرات سیستم ارزشی جامعه، از جمله مواردی است که می‌توان به عنوان پی‌آمدهای قاچاق در جامعه نام برد. هر چند بحث قاچاق منحصر به اقتصاد ایران نیست، اما این مسأله در کشور ما به دلیل شرایط خاص جغرافیایی برای ورود و خروج کالا و نیز نبود شرایط با ثبات در کشورهای همسایه، بسیار قابل توجه است (علم/لهدی، ۱۳۸۴: ۵۸). مهم‌ترین چالش فراروی امنیت در مناطق مرزی کشور، بیکاری و نارضایتی از فعالیت‌های اقتصادی است. این مسأله باعث می‌شود مردم برای تأمین معاش و گذران زندگی خود به انواع شغل‌های کاذب و غیر رسمی که در این شرایط پا به عرصه وجود می‌گذارد روی آورند. یکی از فعالیت‌های غیررسمی، رشد مبادلات مرزی غیررسمی (قاچاق) می‌باشد.

با توجه به موقعیت روستاهای بخش خاو و میرآباد نسبت به مرز بین‌المللی عراق و دسترسی آن‌ها به بازارچه‌های قرارگرفته در خاک کشور عراق و نیز ممانعت از واردات قانونی کالاها از این مرز، قاچاق کالا به صورت وسیعی در این بخش انجام می‌گیرد. روستاهای این منطقه کشاورزی و دامداری سنتی و ضعیفی دارند و فعالیت‌های صنعتی نیز جایگاهی در منطقه ندارد. بنابراین، گرایش به قاچاق به عنوان تنها راه کسب درآمد مطمئن در منطقه در حال افزایش است (عندلیبی، ۱۳۸۰: ۴۸). با توجه به نتایج مثبت اقتصادی قاچاق کالا بر روستاهای مناطق مرزی مانند منبع درآمد جهت گذران زندگی، افزایش درآمد و سطح رفاه خانواده، و نیز سرمایه‌گذاری در سایر فعالیت‌های اقتصادی نظیر خدمات و مسکن، می‌توان گفت که این پدیده سهم عمده‌ای در افزایش اشتغال، کاهش بیکاری و اقتصاد خانوارهای روستایی داشته و تأثیر مثبتی بر روند توسعه روستایی این مناطق می‌گذارد. همبستگی میان مجموع درآمدهای حاصل از قاچاق کالا و مجموع درآمدهای حاصل از زراعت و باغداری و همچنین درآمدهای دامداری، همبستگی منفی و

این نکته هم قابل ذکر است که قاچاق کالا تنها اثرات مثبت برای مرزنشینان به همراه ندارد بلکه پی‌آمدهای منفی آن علاوه بر اقتصاد جامعه (مقیاس کلان)، اجتماع و فرهنگ روستاهای مرزی (مقیاس خرد) را نیز تهدید می‌کند. به طور مثال، این پدیده از سه جهت امنیت اجتماعی را در مناطق مرزنشین به هم ریخته است:

- ۱- ترک تحصیل و عدم انگیزه به ادامه‌ی تحصیل در میان اکثریت نوجوانان شهرها و روستاهای مرزی (به منظور پرداختن به کار قاچاق)؛
- ۲- معلولیت‌های جسمی و حتی مرگ به علت درگیری با نیروهای انتظامی مرزی (در حال فرار با کالای قاچاق)؛
- ۳- وارد کردن بسیاری از کالاهای فرهنگی ضد ارزشی... و از این طریق آسیب زدن به فرهنگ جامعه.

نتیجه

استان کردستان- به طور عام و منطقه‌ی مریوان به طور خاص- دارای قابلیت‌ها و پتانسیل‌های خوبی در زمینه‌های منابع آب، جنگل، مراتع، ذخایر معدنی و جاذبه‌های گردشگری است، اما علی‌رغم این پتانسیل‌ها، هنوز این منطقه دارای تنگناهای اساسی برای رشد و توسعه می‌باشد و در مقایسه با سایر مناطق کشور سهم چندانی از مواهب توسعه‌ی ملی نبرده است. این وضعیت، به همراه سایر زمینه‌های اقتصادی و خلاءهای قانونی جامعه موجب شده تا نوعی داد و ستد غیرقانونی کالا صورت گیرد (قاچاق). این مسأله نه تنها در منطقه‌ی مریوان و غرب کشور وجود دارد بلکه سال‌ها است که در شهرهای جنوب شرقی و حتی شمال کشور وجود دارد و دلایل آن عمدتاً آن است که ساکنان مرزی اغلب افرادی هستند که زمینه‌های مساعد برای اشتغال پیدا نکرده‌اند.

روستاهای نزدیک مرز تحت تأثیر درآمدهای حاصل از قاچاق کالا (در منطقه‌ی مورد مطالعه نزدیک به نیمی

معکوس است، به این معنی که با افزایش درآمد حاصل از قاچاق، درآمد حاصل از زراعت، باغداری و دامداری کاهش می‌یابد و بالعکس. این موضوع در مورد تأثیر قاچاق بر درآمدهای حاصل از فعالیت‌های خدماتی نیز صادق است. این نتایج، نشان‌دهنده‌ی تأثیرات قاچاق کالا بر سایر فعالیت‌های اقتصادی منطقه است. در واقع، رابطه‌ی میان اقدام به قاچاق (تجارت غیر رسمی) و اشتغال رسمی در فعالیت‌های اقتصادی، رابطه‌ی دوسویه است؛ به این معنی که در صورت نبود فرصت‌های شغلی رسمی، گرایش به فعالیت‌های غیررسمی بیشتر می‌شود و بالعکس. این موضوع در مناطق مرزی که شرایط برای قاچاق کالاها فراهم‌تر است، بیشتر جلوه‌گر می‌شود و بنابراین، ضرورت برنامه‌ریزی و توسعه‌ی فعالیت‌های اقتصادی در این مناطق را به‌منظور جلوگیری از قاچاق کالا و توسعه‌ی اقتصادی نشان می‌دهد. در حقیقت، روستاهای نزدیک‌تر به مرز نیاز بیشتری به جایگزین‌های اشتغال و کسب درآمد دارند.

همچنین، دیگر یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که، انگیزه‌ی اصلی روستاییان از فعالیت در قاچاق، کسب درآمد است و این موضوع در تحقیقات دیگران نیز به تأیید رسیده است از جمله نوری (۱۳۸۲)، چراغی (۱۳۸۹)، محمودی (۱۳۸۹). بنابراین باید منبع درآمد جایگزین برای آن وجود داشته باشد که افراد بتوانند از طریق آن معیشت خود و خانواده را تأمین نمایند. در این زمینه می‌توان با سرمایه‌گذاری در کشاورزی، صنعت، دامداری و به ویژه گردشگری، اشتغال ایجاد کرده و درآمد روستاییان را افزایش داد و نهایتاً موجبات رشد و توسعه مناطق را فراهم نمود. بدیهی است در صورت عدم ایجاد جایگزین برای فعالیت قاچاق، نمی‌توان آن را ریشه‌کن کرد، همچنان که تلاش‌هایی که تاکنون در این زمینه انجام شده به علت عدم توجه به ریشه‌ی آن، بی‌نتیجه مانده است.

۱. تأکید بر کاهش نقش تصدی‌گری دولت در مناطق مرزی و واگذاری آن به نهادهای مردمی محلی؛
۲. اصلاح ساختار قانونی و مقررات گمرکی بازارچه‌های مرزی با هدف رونق و توسعه‌ی تجارت رسمی و قانونی برای مرزنشینان؛
۳. محور قرار دادن توسعه مناطق مرزی بر اساس منابع طبیعی اعم از آب، خاک، پوشش گیاهی و معادن منطقه با استفاده از نیروی انسانی و دانش بومی و تقویت آن از طریق آموزش حرفه‌ای و ترویج؛
۴. برنامه‌ریزی برای ایجاد صنایع کوچک و متوسط در منطقه، با توجه به فراوانی نیروی جوان در روستاها؛
۵. تقویت و تجهیز خدمات و زیرساخت‌های منطقه از قبیل راههای ارتباطی، انتقال انرژی و ...؛
۶. رسمیت بخشیدن به تجارت کالا از طریق ایجاد بازارچه‌های مرزی فعال که در آن روستاییان منطقه در اولویت ارائه کالاها و خدمات قرار گیرند؛
۷. برنامه‌ریزی مناسب و قابل اجرا برای گسترش گردشگری در این مناطق با توجه به توان‌های گردشگری آن‌ها در زمینه‌ی اکوتوریسم و توریسم تجاری که موجب ایجاد اشتغال برای ساکنین روستایی و در نهایت افزایش درآمد آنان می‌شود.

منابع

۱. اداره گمرک آذربایجان غربی (Access: 24,10, 2010) (www.acu.ir/homepage)
 ۲. اصغری، علیرضا (۱۳۸۸). مصرف کالای داخلی و مبارزه با قاچاق، مجله بانک و اقتصاد، شماره ۹۸. اردیبهشت ۱۳۸۸. تهران.
 ۳. بنایی، رضا (۱۳۸۱). اثر قوانین و مقررات بازرگانی و گمرکی بر قاچاق کالا، مجله پژوهشنامه بازرگانی، صفحات ۱۲۹ تا ۱۵۶. تهران.
 ۴. پرهام‌فر، امیرمحمد (۱۳۸۶). مبارزه با قاچاق کالا و سیاست‌های توسعه اقتصادی در ایران، ماهنامه‌ی اطلاعات اقتصادی سیاسی، شماره ۲۴۶. تهران.
- از درآمد خانوارها را شامل می‌شود) و به جهت فاصله نزدیک با مرز، نقش‌های زیادی همچون انبار کالا، خوابگاه و محلی امن برای اختفاء قاچاقچیان ایفا می‌کنند، و البته در این شرایط با آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی ناشی از این نقش آفرینی روبرو هستند. برنامه‌ریزی برای اقتصاد، درآمد و اشتغال ساکنان مرزی با هدف زدودن فقر و جلوگیری از تخلیه جمعیتی روستاها در جهت نیل به توسعه‌ی پایدار در این مناطق به شدت احساس می‌شود. در صورت ارائه‌ی برنامه‌ریزی مناسب برای هر منطقه‌ی مرزی در کشور با توجه به توان‌ها و استعدادهای بالقوه و بالفعل آن منطقه و نیز عملی ساختن آن، شاهد کاهش و حتی از بین رفتن معضل قاچاق کالا و در نهایت توسعه و پیشرفت این مناطق خواهیم بود.
- دولت‌های ملی همواره در صدد استقرار امنیت داخلی برای پیشرفت و حفظ نظام هستند. تردیدی نیست که ایجاد امنیت هم تا حدود زیادی مستلزم توسعه‌ی اقتصادی است. می‌توان گفت که امنیت و توسعه در مناطق مرزی دارای رابطه‌ی مستقیم و دو سویه با یکدیگر می‌باشند. در مناطق مرزی مسائل و مشکلات فراوانی وجود دارد که به عنوان عوامل تهدیدزای این مناطق یاد می‌شود. از جمله این که جو ناامنی به همراه توسعه‌نیافتگی این مناطق را به عنوان پناهگاهی برای قانون‌گریزان و جنایت‌کاران درآورده است. همچنین باعث عدم تمایل به سرمایه‌گذاری در این مناطق به علت عدم احساس امنیت کافی شده است. بنابراین، لزوم دیدگاهی جامع‌نگر در مورد امنیت و توسعه به‌ویژه در مناطق مرزی، ما را به سمت برنامه‌ریزی برای محرومیت‌زدایی و توسعه‌ی مناطق رهنمون می‌سازد. لذا، موارد زیر را می‌توان به عنوان پیشنهادی حاصل از این تحقیق ارائه نمود:

۵. حیدری، غلامرضا؛ میرعبدا... حسینی (۱۳۸۵). برآورد واردات غیررسمی (قاچاق) جای به ایران، فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه. سال چهاردهم. شماره ۵۴. تابستان ۱۳۸۵ تهران.
۶. خلعت‌بری، فیروزه (۱۳۶۹). اقتصاد زیرزمینی، مجله رونق. سال اول. شماره ۱ و شماره ۲. تهران.
۷. دهخدا، علی اکبر (۱۳۳۹). لغت‌نامه، جلد ۳۸. تهران.
۸. سبحانی‌نژاد، مهدی؛ عبدالله افشار (۱۳۸۸). علل ناکارآمدی مقابله با قاچاق، ماهنامه معرفت. سال هجدهم. شماره ۱۱. شماره پیاپی ۱۴۶.
۹. شادنی، هوشنگ (۱۳۷۸). نقش مناطق آزاد در کاهش قاچاق کالا، مجموعه مقالات سومین همایش ملی بررسی قاچاق کالا و راه‌های پیشگیری از آن. تهران. دانشگاه تربیت مدرس.
۱۰. شکیبایی، علیرضا؛ علی محمد احمدی (۱۳۷۹). قاچاق کالا، علل، آثار و شاخص‌های اندازه‌گیری آن، مجموعه مقالات سومین همایش ملی بررسی پدیده قاچاق کالا و راه‌های پیشگیری از آن. تهران. دانشگاه تربیت مدرس.
۱۱. عبدالله‌کرمی، هاشم (۱۳۷۴). بررسی بزه قاچاق اشیای عتیقه در قوانین و مقررات ایران، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد. دانشگاه تهران. تهران. دانشکده حقوق و علوم سیاسی.
۱۲. عرب‌مازازی‌دی، علی (۱۳۸۴). اقتصاد سیاه در ایران، تهران. مؤسسه تحقیقات و توسعه‌ی علوم انسانی.
۱۳. علم‌الهدی، سیدسجاد (۱۳۸۴). بررسی ابعاد قاچاق کالا و ارز، ستاد مبارزه با قاچاق کالا و ارز. نشریه داخلی سازمان. تیر ۱۳۸۴. تهران.
۱۴. عندلیبی، علی‌رضا (۱۳۸۰). نظریه پایه و اصول آمایش مناطق مرزی، تهران. انتشارات دانشکده فرماندهی ستاد سپاه.
۱۵. قاسمی، بهروز؛ محسن بهرامی (۱۳۸۴). آسیب‌شناسی قاچاق کالا در ایران، تهران. نشر فارابی.
۱۶. لشنی‌پارسا، روح ا... (۱۳۸۷). چالش‌ها و چشم‌اندازهای قاچاق کالا، دو ماهنامه توسعه انسانی پلیس. سال پنجم. شماره ۱۸. مرداد و شهریور ۱۳۸۷. تهران.
۱۷. مداح، مجید (۱۳۸۷). علل و پیامدهای اقتصادی قاچاق کالا در ایران و راه‌های رویارویی با آن، ماهنامه اطلاعات اقتصادی سیاسی. شماره ۲۵۴. تهران.
۱۸. معین، محمد (۱۳۷۱). فرهنگ فارسی، جلد ۳. تهران. انتشارات امیرکبیر.
۱۹. نورمحمدی، خسرو (۱۳۷۱). بررسی طرح ایجاد مناطق ویژه تجارت مرزی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران. دانشکده‌ی اقتصاد دانشگاه علامه طباطبایی.
۲۰. نوری، جعفر (۱۳۸۲). گسترش قاچاق در بستر نابسامان و سیاست جنایی مقابله با آن، مجله الهیات و حقوق. شماره پیاپی ۱۰. مشهد. دانشگاه علوم اسلامی رضوی.
21. Co.Chugh, R.L and Uppal, J. S (1986). Black Economy in India. New Dehli: Tata McGraw-Hill pub.
22. Deflem, M., Henry-Turner, K (2001). Smuggling. In: Luckenbill, D., Peck, D.L. (Eds.), Encyclopedia of Criminology and Deviant Behavior. Brunner- Rutledge, Philadelphia, PA.
23. Farzanegan, Mohammad Reza (2009). Illegal Trade in the Iranian Economy: Evidence from a Structural Model. European Journal of Political Economy 25.
24. Gillespie, Kate (2003). Smuggling and the Global Firm. Journal of International Management 9.
25. Merriman, D (2003). Understanding, Measure, and Combat Tobacco Smuggling. Toolkit No.7. World Bank. Available at: <http://www.worldbank.org/tobacco/pdf/Smuggling.pdf> (Access: 06.02.09).
26. Schneider, Friedrich (2005). Shadow Economies Around the World: What Do We Really Know?, European Journal of Political Economy, Vol. 21.
27. Tamura, Yuji (2010). Migrant Smuggling. Journal of Public Economics 94 (2010).
28. www.president.ir/fa/government/plan/index.htm (Access: 2011, 09, 22).